

KOMPILIACIJA APIE RYTŲ PRŪSIJĄ

PÖL KING, Hermann. *Ostpreußen. Biographie einer Provinz*. Berlin: Bebraverlag, 2011. – 927 S. – ISBN 978-3-89809-094-0

Ruth Leiserowitz

Vokietijos istorijos institutas Varšuvoje

„Rytų Prūsija iki šiolei yra mitas.“ Šiais žodžiais pradedamas čia recenzuojamos knygos leidyklos reklaminis tekstas. Temiškai taip yra bandoma tiesyti sąsają su 2005 m. išleistu, istoriografiniu požiūriu aukštu lygiu parengtu, Andreaso Kosserto veikalu¹, tačiau įgyvendinamas toks susiejimas dvejomis. Viena vertus, leidykla bando toliau veikti A. Kosserto išartuose dirvonuose, mat tai jis suformulavo mintį, kad Rytų Prūsija pokariu liko mitu, tačiau kita vertus, šios knygos projektas smarkiai pelnosi iš įvairių istorikų tyrimų rezultatų, paskelbtų nuo XX a. paskutinio dešimtmečio, ypač iš A. Kosserto knygų ir Ulla'os Lachauer darbų.

Hermannas Pölkingas, bandydamas apimti daugiau kaip septynių šimtmečių Rytų Prūsijos provincijos istoriją, pirmojoje dalyje, pavadintoje „Provincijos panorama“, pristato įvairius regionus: Sembą, Briedžių slėniu (*Elchniederung*) vadintą Nemuno žiočių arealą ir t. t. Toliau seka trumpi svarstymai apie kalbų vartojimą ir dialektus. Paskui įkomponuotas skyrius, kuriame autorius rašo apie misijas į Prūsos kraštą, apie Prūsijos hercogystę, apie Septynerių metų karą ir galiausiai baigia skyrių Vokietijos suvienijimo karais. Tuomet, užpildęs maždaug trečdalį puslapių, H. Pölkingas pasuka link klausimo apie provincijos padėtį kaizeriniame Reiche. Vis dėlto daugiau kaip pusė knygos skiriama maždaug 40–45 metų laikotarpiui tarp Pirmojo pasaulinio karo ir vokiečių ištrėmimo po Antrojo pasaulinio karo. Akivaizdu, kad šis laikotarpis autorių domina labiausiai. Tai galima pagrįsti ir dar viena priežastimi, bet apie tai kiek vėliau. Autorius čia surenka į vieną vietą didžiuosius politinius, ekonominius ir kultūrinius įvykius, pablogindamas viską asmenine perspektyva, naudodamasis plačia amžininkų liudijimų palete.

Kaip skaitinių knyga ši gal ir būtų visai priimtina, juolab kad ją galima nuosekliai skaityti. Tačiau moksliniu požiūriu, šis didelės apimties darbas neduoda jokios naudos, kadangi čia į plačią panoramą yra tarpusavyje susieti palyginti nedaug pakomentuoti skaičiai, faktai, įvykiai ir asmeniniai išpūdžiai. Atrodo, tarytum autorius perėjo per visą biblioteką, sudarytą daugiausia iš per pastaruosius trisdešimt metų sudarytos literatūros apie Rytų Prūsiją, ištraukdamas vienoj vietoj dvi citatas, kitoj – penkias ir t. t., visiškai nesibaimindamas ne vieną kartą daugelyje puslapių perpasakoti išstisus epizodus iš kitų autorių tiriamųjų darbų. Šią knygą pavadinčiau kompiliacija apie Rytų Prūsiją. Galbūt autorius norėtų prieštarauti, kad šitai jis bandė paskatinti plačiau pasidomėti jo cituotais ir perpasakotais veikalais. Tik apie tokį tikslą bylotų čia pateiktas pernelyg painus nuorodų registras ir pernelyg nepilnas literatūros sąrašas. Aš taip pat mieliau perskaityčiau Ulla'os Lachauer „Rojaus keliais“, išleistą atskiru veikalu, tačiau tai jau, žinoma, skonio reikalas. Be to, vėl susidaro įspūdis, kad cituojama čia buvo savo nuožiūra ir citatos neatitinka istorinių tyrimų padėties. Pvz., autorius leidžia sau p. 315 remtis 1968 m. Karaliaučiaus miesto archyvaro Fritzo Gausės teiginiu, kuriuo pastarasis apibūdino Karaliaučiaus žydų kilmės grūdų prekybininkų padėtį XIX a. 9-ojo dešimtmečio viduryje. Tačiau išvados, prie kurių po dvidešimties metų, apibūdindama jų padėtį ir Karaliaučiaus, kaip javų transportavimo iš Rusijos centro, nuosmukį, priėjo Stefanie Schüller-Springorum, yra tikslesnės ir čia būtų tikusios gerokai labiau. Kiti duomenys, kurių parėmimas

¹ KOSSERT, A. *Ostpreußen. Geschichte und Mythos*. München, 2005.

šaltiniais būtų išties įdomus, tokio parėmimo visiškai stokoja, pavyzdžiui, p. 675, kur kalbama apie žydų išgabenimą iš Wasserburgo stovyklos, arba p. 676, kur kalbama apie Smolianskio epizodą (Smoliansky'is, be kita ko, nebuvo tekstilės prekybininkas, o „Salamander“ batų parduotuvės savininkas Šilokarčemoje, jis nebuvo nušautas už Vokietijos sienos, bet 1943 m. iš Šilokarčemos deportuotas į Aušvicą), arba pateiktos nuorodos yra klaidinančios (265 nuoroda, p. 595).

Atrodo, šioje didžiojoje panoramoje taip pat yra gausu abejotinų teiginių, kai akivaizdu, jog duomenys ir informacija buvo perimti visiškai nekritiškai. Antai bažnyčia Frydlande (rus. *Pravdinsk*) 1994 m. nebuvo „sunkių griuvėsiai“, kaip autorius rašo p. 101, o viena geriausiai išlikusių bažnyčių už paties Kaliningrado miesto, su nesugadintu stogu. Jau įvade apie Rytų Prūsijos dialektus yra praleidžiami svarbūs faktai: Rytų Prūsijos dialektas akivaizdžiai susiformavo per įtakas iš kaimyninių lietuvių, kurios buvo fonetinio, leksinio ir morfologinio pobūdžio. Taip iš lietuvių fonetikos atėjo įprotis tarti balsius vienas po kito, dvibalsių forma (A-i), arba E pradiniame garse paversti beveik A (*Arbsen* vietoj *Erbsen*, liet. *žirniai*). Daugelis žodžių, kaip antai, *Kalus*, kilęs iš lietuvių kalbos žodžio *kalėjimas*, taip pat buvo skoliniai. Be to, ypatingai atrodantys veiksmažodžiai su neįprastais priešdėliais, kaip kad H. Pölkingo įvardijami *befrieren* arba *abträumen*, yra sudaryti perėmus lietuvių įvykio veiksmažodžių formas. Morfologinio pobūdžio įtakoms priklauso hipokoristikos (mažybinių formų vartojimo) reiškinys, maloninių ir širdingumo daiktavardžių, kurie formaliai atrodo kaip deminutyvai, vartojimas. Kai H. Pölkingas p. 111 su antrašte „Tėvynė ir gimtoji kalba“ tvirtina, kad rytprūsiškasis deminutyvas daro „didįjį Dievą mažą ir intymų“, jis klysta, kadangi *O mein Jottchen!* (liet. O Dievuliau mano!) vokiečių aukštaičių (bendrine) kalba reiškia tiesiog *Mein lieber Gott!* (Mano mielas Dieve!).

Išvada: skaitytojui reikėtų patarti peržiūrėti literatūros sąrašą (kad ir nepilną) recenzuojamos knygos pabaigoje ir skirti laiko originaliems veikalams panagrinėti.

EINE KOMPILATION ZU OSTPREUßEN

Ruth Leiserowitz

Deutsches Historisches Institut Warschau

„Ostpreußen ist bis heute ein Mythos.“ Mit diesen Worten beginnt der Werbetext des Verlages für das hier zu besprechende Buch. Damit wird thematisch direkt an das 2005 erschienene historiographisch auf höchstem Niveau abgefasste Werk von Andreas Kossert¹ angeknüpft und diese Anknüpfung geschieht in doppelter Weise: Zum einen versucht der Verlag, auf dem von Kossert vorbereiteten Terrain, das er mit der Formulierung umriss, dass Ostpreußen in der Nachkriegszeit ein Mythos geblieben sei, weiter zu agieren, zum anderen profitiert dieses Buchprojekt in hohem Maße von den publizierten Forschungsergebnissen verschiedener Historiker seit den 1990er Jahren, darunter vor allem auch von den Kossertschen Büchern und den Arbeiten von Ulla Lachauer.

Pölking versucht, die über 700-jährige Geschichte der Provinz zu umfassen, indem er im ersten Teil unter dem Titel „Panorama einer Provinz“ die verschiedenen Regionen (Samland, Elchniederung etc.) vorstellt. Daran schließt er eine kurze Betrachtung über Sprachgebrauch und Dialekte an. Es folgt ein Kapitel, in dem er den weiten Bogen von der Mission im Preußenland über das Herzogtum Preußen und den Siebenjährigen Krieg bis hin zu den Einigungskriegen spannt. Dann

¹ KOSSERT, A. *Ostpreußen. Geschichte und Mythos*. München, 2005.

ist ca. ein Drittel der Seiten gefüllt und Pölking wendet sich der Frage über die Stellung der Provinz im Kaiserreich zu. Über die Hälfte des Buches werden jedoch den ca. 40-45 Jahren zwischen dem Ersten Weltkrieg und der Ausweisung der Deutschen nach dem Ende des Zweiten Weltkrieges gewidmet. Auf dieser Zeitspanne liegt offensichtlich das Hauptinteresse des Autors. Dafür mag es auch noch einen anderen Grund geben, doch dazu an späterer Stelle. Der Autor rafft die großen politischen wirtschaftlichen und kulturellen Ereignisse zusammen und bricht sie immer wieder mittels einer breiten Zeitzugpalette auf die persönliche Perspektive herunter.

Vielleicht ist das als Lesebuch ganz schön und liest sich gut hintereinander. Wissenschaftlich liefert diese umfangreiche Arbeit jedoch keinerlei Ertrag, da hier relativ kommentarlos Zahlen, Fakten, Ereignisse und persönliche Eindrücke in einem weiten Panorama aneinandergereiht werden. Es scheint als ginge der Autor durch die gesamte Bibliothek der hauptsächlich in den letzten dreißig Jahren erschienenen Literatur zu Ostpreußen und zupft hier zwei Zitate heraus, dort wieder fünf usw., wobei er sich nicht scheut, mehrfach über mehrere Seiten hinweg ganze Episoden aus Forschungsarbeiten anderer Autoren nachzuerzählen. Ich würde dieses Buch eine Kompilation zu Ostpreußen nennen. Der Autor mag vielleicht einwenden, dass er ja damit den Appetit auf weitere von ihm zitierte und nacherzählte Lektüre anregen wollte. Nur zu diesem Zweck sind das Fußnotenverzeichnis zu unübersichtlich und die Literaturliste zu unvollständig geraten. Auch würde ich lieber Ulla Lachaerus „Paradiesstraße“ in einem Stück lesen – aber das ist Geschmackssache. Darüber hinaus entsteht auch immer wieder der Eindruck, Zitate seien beliebig und nicht dem historischen Forschungsstand entsprechend verwandt worden. So lässt der Autor beispielsweise – um nur ein Beispiel herauszugreifen – auf S. 315 den Königsberger Stadtarchivar Fritz Gause mit einer Aussage aus dem Jahr 1968 zu Wort kommen, in dem er über die Situation der Königsberger jüdischen Getreidehändler in der Mitte der 1880er Jahre spricht. Die Schlussfolgerungen, die Stefanie Schüler-Springorum zwanzig Jahre später zu deren Situation und dem endgültigen Niedergang Königsbergs als Handelsplatz für russisches Getreide getroffen hat, wären hier viel passender und exakter gewesen. Bei anderen Angaben, wo der Quellenbeleg wirklich interessant sein könnte, fehlt er völlig, wie auf S. 675 zu dem Transport der Juden aus dem Lager Wasserburg, auf S. 676 für die Episode mit Smoliansky (der im Übrigen kein Textilkaufmann, sondern der Inhaber des Salamander-Schuhgeschäfts in Heydekrug war und nicht hinter der deutschen Grenze erschossen, sondern 1943 von Heydekrug nach Auschwitz deportiert wurde) oder ist er falsch (Fußnote 265 auf S. 595).

Anscheinend sind in dem großen Panorama auch zahlreiche Halbwahrheiten, da Angaben und Informationen offensichtlich sehr unkritisch übernommen wurden. So war die Kirche in Friedland (Prawdinsk) 1994 keine „verfallene Ruine“, wie der Autor auf S. 101 schreibt, sondern die am besten erhaltene Kirche außerhalb Kaliningrads mit einem intakten Dach. Bereits die Einleitung zum ostpreußischen Dialekt lässt eine wesentliche Tatsache aus: Der ostpreußische Dialekt war deutlich durch Einflüsse des nachbarlichen Litauischen geprägt, die phonetischer, lexikalischer und morphologischer Art waren. So kommt die Angewohnheit Vokale im Diphthong nebeneinander auszusprechen (A-i) oder ein E im Anlaut fast zum A werden zu lassen (Arbsen statt Erbsen) aus der litauischen Phonetik. Zahlreiche Wörter, wie z.B. „Kalus“ für Gefängnis nach dem litauischen Wort: *Kalėjimas* waren ebenfalls eingeflossen. Ebenfalls sonderlich erscheinen Verben mit unüblichen Präfixen, wie das bei Pölking erwähnte „befrieren“ und „abträumen“, die in Anlehnung an litauische vollendete Verbformen gebildet wurden. Zu den Einflüssen morphologischer Art zählt auch das Phänomen der Hypokoristika, der Kose- und Herzlichkeitsformen, die formal wie Dimi-

nitive aussehen. Wenn Pölking auf S. 111 unter der Überschrift „Vaterland und Muttersprache“ behauptet, dass das „ostpreussische“ Diminutiv [...] den großen Gott klein und vertraut“ mache, dann irrt er, denn „O mein Jottchen!“ bedeutet im hochdeutschen Sprachgebrauch schlicht und einfach: „Mein lieber Gott!“

Fazit: Es wird dem Leser empfohlen, die (wenn auch unvollständige) Literaturliste des Bandes am Ende durchzusehen und sich der Originallektüre zu widmen.